

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies
Series Historia et Sociologia, 29, 2019, 4

ANNALES

Anali za istrske in mediteranske študije
Annali di Studi istriani e mediterraneei
Annals for Istrian and Mediterranean Studies

Series Historia et Sociologia, 29, 2019, 4

ISSN 1408-5348 (Tiskana izd.)
ISSN 2591-1775 (Spletna izd.)

UDK 009

Letnik 29, leto 2019, številka 4

**UREDNIŠKI ODBOR/
COMITATO DI REDAZIONE/
BOARD OF EDITORS:**

Roderick Bailey (UK), Simona Bergoč, Furio Bianco (IT), Alexander Cherkasov (RUS), Lucija Čok, Lovorka Čoralčić (HR), Darko Darovec, Goran Filipi (HR), Devan Jagodic (IT), Aleksej Kalc, Avgust Lešnik, John Martin (USA), Robert Matijašič (HR), Mateja Matjašič Friš, Darja Mihelič, Vesna Mikolič, Luciano Monzali (IT), Edward Muir (USA), Vojislav Pavlović (SRB), Peter Pirker (AUT), Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (ME), Andrej Rahten, Vida Rožac Darovec, Mateja Sedmak, Lenart Škof, Marta Verginella, Špela Verovšek, Tomislav Vignjević, Paolo Wulzer (IT), Salvator Žitko

**Glavni urednik/Redattore capo/
Editor in chief:**

Darko Darovec

**Odgovorni urednik/Redattore
responsabile/Responsible Editor:**

Salvator Žitko

Uredniki/Redattori/Editors:

Urška Lampe, Gorazd Bajc

**Gostujoči urednik/Editore ospite/
Guest Editor:**

Dean Komel

Prevajalci/Traduttori/Translators:

Petra Berlot (it.)

**Oblikovalec/Progetto grafico/
Graphic design:**

Dušan Podgornik, Darko Darovec

Tisk/Stampa/Print:

Založništvo PADRE d.o.o.

Založnika/Editori/Published by:

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper / *Società storica del Litorale - Capodistria*© / Inštitut IRRIS za raziskave, razvoj in strategije družbe, kulture in okolja / *Institute IRRIS for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment* / *Istituto IRRIS di ricerca, sviluppo e strategie della società, cultura e ambiente*©

**Sedež uredništva/Sede della redazione/
Address of Editorial Board:**

SI-6000 Koper/Capodistria, Garibaldijeva/Via Garibaldi 18
e-mail: annaleszdjp@gmail.com, **internet:** <http://www.zdjp.si/>

Redakcija te številke je bila zaključena 30. 11. 2019.

**Sofinancirajo/Supporto finanziario/
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS), Mestna občina Koper, Luka Koper d.d.

Annales - Series Historia et Sociologia izhaja štirikrat letno.

Maloprodajna cena tega zvezka je 11 EUR.

Naklada/Tiratura/Circulation: 300 izvodov/copie/copies

Revija *Annales, Series Historia et Sociologia* je vključena v naslednje podatkovne baze / *La rivista Annales, Series Historia et Sociologia è inserita nei seguenti data base* / *Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:* Clarivate Analytics (USA); Arts and Humanities Citation Index (A&HCI) in/and Current Contents / Arts & Humanities; IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); Sociological Abstracts (USA); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL).

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.
All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Dean Komel:** Kontemporalnost razumevanjskega konteksta kot podlaga interdisciplinarne humanistike 531
La contemporaneità del contesto di comprensione come base dell'umanistica interdisciplinare
Contemporality of the Context of Understanding as the Basis of Interdisciplinary Humanities
- Tina Bilban:** Življenjski svet kot temelj razumevanja znanosti 549
Il mondo della vita come fondamento per la comprensione della scienza
The Life-World as the Meaning-Fundament of Science
- Jožef Muhovič:** Preokvirjanja v noosferi. Spremembe v interakcijskih razmerjih med umetnostjo in humanistično znanostjo od razsvetljenstva do danes 563
Sovrapposizioni nella noosfera. Modifiche nelle relazioni di interazioni tra le arti e le discipline umanistiche dall'Illuminismo a oggi
Reframing in the Noosphere: Changes in Interactive Relations between Art and the Humanities from the Enlightenment to the Present Day
- Manca Erzetič:** Vprašanje o zgodovinski umeščeni človeške eksistence 577
La questione della collocazione storica dell'esistenza umana
Rethinking the Relationship between Human Existence and Historical Experience
- Brane Senegačnik:** Individualnost in problem interpretativnega obzorja 589
Individuality and the Problem of the Interpretative Horizon
L'individualità e il problema dell'orizzonte interpretativo
- Andrej Božič:** Pesniški kon-tekst(i) ob rob pesmi Paula Celana "Unlesbarkeit" 603
Con-testo(i) poetici al margine della poesia "Unlesbarkeit" di Paul Celan
The Poetic Con-text(s) Paul Celan's Poem "Unlesbarkeit"
- Aleš Maver & Gorazd Bajc:** Mimobežnost dveh Evrop: premisleki o nerazumevanju evropskega Vzhoda na evropskem Zahodu 613
La centrifugalità di due Europe: considerazioni intorno alle incomprendimenti in Europa occidentale riguardo l'Europa orientale
Centrifugality of Two Europes: Thoughts on Misconceptions about the Central and Eastern Europe in the West
- Urška Lampe:** Zaščita civilnih oseb v času vojne med preteklostjo, sedanjostjo in prihodnostjo 625
Protezione dei civili in tempo di guerra tra passato, presente e futuro
Protection of Civilians in Time of War: Past, Present and Future

Mira Miladinović Zalaznik: Nепartizanski odpor proti okupatorju na Slovenskem. Primer plemiške družine Maasburg in sorodnikov 645 <i>La resistenza non partigiana contro l'occupatore in territorio sloveno. Il caso della famiglia nobile dei Maasburg e dei suoi parenti Non-Partisan Resistance Movement against Occupiers in Slovenia. The case of the Noble Family of the Maasburgs and their Relatives</i>	OCENE/RECENSIONI/REVIEWS
Tamara Griesser-Pečar: Položaj katoliške cerkve leta 1945 v Sloveniji/Jugoslaviji v primerjavi z državami za "železno zaveso" 661 <i>La situazione della Chiesa cattolica in Slovenia/Jugoslavia nel 1945 in confronto con i paesi dietro la "cortina di ferro" The Situation of the Catholic Church in 1945 in Slovenia/Yugoslavia in Comparison with the Countries behind the "Iron Curtain"</i>	Todor Kuljić: Prognani pojmovi – neoliberalna pojmovna revizija misli o društvu (Avgust Lešnik) 691
Ana Šela & Mateja Matjašič Friš: Nadzor Službe državne varnosti nad revijo <i>Zaliv</i> 675 <i>La sorveglianza da parte del Servizio di sicurezza nazionale della rivista Zaliv Surveillance by the State Security Service of the Magazine Zaliv</i>	Darko Darovec: Vendetta in Koper 1686 (Boštjan Udovič) 693
	Zdenka Bonin: Delovanje koprskih dobrodelnih ustanov. Prehrana otrok v vrtcu in sirotišnici ter bolnikov v bolnišnici v 19. stoletju (Salvator Žitko) 695
	Lenart Škof: Antigonine sestre: o matrici ljubezni (Jernej Šček) 696
	IN MEMORIAM
	Stane Bernik (1938–2019) (Salvator Žitko) 700
	Kazalo k slikam na ovitku 702 <i>Indice delle foto di copertina</i> 702 <i>Index to images on the cover</i> 702
	Navodila avtorjem 703 <i>Istruzioni per gli autori</i> 705 <i>Instructions to Authors</i> 707

MIMOBЕŽNOST DVEH EVROP: PREMISLEKI O NERAZUMEVANJU EVROPSKEGA VZHODA NA EVROPSKEM ZAHODU

Aleš MAVER

Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: ales.maver@um.si

Gorazd BAJC

Univerza v Mariboru, Filozofska Fakulteta, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenija
e-mail: gorazd1.bajc@gmail.com

IZVLEČEK

Med delitvami na evropski celini je tista med evropskim vzhodom in zahodom med bolj trdoživimi. Vendar je moč opaziti, da se v zadnjem desetletju vnovič poglablja. Zato je osnovni namen prispevka analiza nekaterih temeljnih nesporazumov in stereotipov, ki zaznamujejo trenutno sporazumevanje med obema deloma celine. Razprava se osredotoči na nekaj tovrstnih nesporazumov. Najprej izpostavlja določeno protislovje med zahodnim pogledom na vzhod celine kot zgodovinsko oazo večkulturnosti in strahom pred vzhodnimi nacionalizmi. Drugi ključni vir nesporazumov vidi v različnem dojemanju zgodovine 20. stoletja. Za velik del zahodne intelektualne javnosti privlačnost namreč ohranja povojni komunistični eksperiment pod sovjetskim okriljem. Končno velja evropski vzhod, v prvi vrsti Rusija, za rezervoar pristne duhovnosti in možni vir obnove tradicionalnih vrednot.

Ključne besede: zgodovinski stereotipi, delitve med vzhodno in zahodno Evropo, nacionalizem, avtoritarni režimi, vzhodnoevropski socialistični režimi

LA CENTRIFUGALITÀ DI DUE EUROPE: CONSIDERAZIONI INTORNO ALLE INCOMPRESIONI IN EUROPA OCCIDENTALE RIGUARDO L'EUROPA ORIENTALE

SINTESI

Tra le divisioni nel continente europeo, quella tra l'est europeo e l'ovest è tra le più tenaci. Tuttavia, risulta che nell'ultimo decennio si sta nuovamente approfondendo. Pertanto, lo scopo principale dell'articolo è quello di analizzare alcuni degli equivoci fondamentali e quelli stereotipi che stanno caratterizzando l'attuale comunicazione tra le due parti. Il saggio è incentrato su alcuni di questi fraintendimenti. Dapprima viene sottolineata la contraddizione tra la visione occidentale dell'est come un'oasi storica di multiculturalismo e i timori davanti ai nazionalismi orientali. L'altra fonte chiave di malintesi risiede nella diversa percezione della storia del secolo XX. Per la gran parte del mondo intellettuale occidentale l'esperimento comunista postbellico sotto gli auspici sovietici rimane difatti un'attrattiva. Infine, l'est europeo, principalmente la Russia, viene considerato un serbatoio di autentica spiritualità e una possibile fonte per il ripristino di valori tradizionali.

Parole chiave: stereotipi storici, divisioni tra l'Europa orientale e occidentale, nazionalismo, regimi autoritari, regimi socialisti dell'Europa orientale

UVOD¹

Pričujoči prispevek bo, kot nakazuje že naslov, obravnaval nesporazume med vzhodom in zahodom evropske celine. Pri tem bo zahod razumel v nekoliko širšem pomenu vseh tistih okolij, ki so po drugi svetovni vojni živela v obnebjih demokratičnih parlamentarnih ureditev in bila na tak ali drugačen način del evroatlantskih povezav. Z vzhodom misliva na nekaj naslednjih strahov v prvi vrsti na države znotraj sistema sovjetskih satelitov, kot se je vzpostavil po letu 1945, in Jugoslavijo. Ravno tako je potrebno že vnaprej povedati, da bo najmočnejši glas zahodnih pogledov na tako pojmovani vzhod iz anglosaškega kulturnega kroga, saj se nama zdijo slednji posebej značilni. Nesporno bi večje upoštevanje bolj srednjeevropskih refleksij lahko dalo tudi bistveno drugačno sliko. Pomembna omejitev pričujočega besedila je še, da se bo ukvarjalo zgolj s stereotipnimi predstavami o vzhodni Evropi na zahodni polovici celine. Slednje ne pomeni, da v obratni smeri klišeji niso nastajali in ne sooblikujejo javnega diskurza, vendar sva se njihovi obravnavi v glavnem odrekla.

Metodološko je analiza izrazov nerazumevanja med deli Evrope praviloma možna zgolj na križišču več disciplin. Zato je razumljivo, da bo na naslednjih straneh vsaj deloma prihajalo do mešanja zgodovinskih, socioloških, politoloških in kulturoloških poudarkov. Toda bistveni cilj prispevka je kljub navedenemu izris zgodovinskih podlag nekaterih najpomembnejših stereotipov, ki določajo dojemanje vzhodnoevropske stvarnosti na zahodu celine, in njihove nenavadne živosti.

Da bi se dokopala do navedenih podlag, bo moralo biti besedilo nekakšen dvogovor med razmeroma svežimi (negativnimi, a tudi pozitivnimi) odrazi nerazumevanja vzhodne Evrope v javnem razumevanju na zahodu celine, in med pasusi, ki nakazujejo globlje zgodovinske plasti, iz katerih koreninijo tovrstni nesporazumi. Pri tem sva v prvi vrsti pritegnila zgodovinopisna besedila, čeprav sva v nekaterih primerih posegla tudi po leposlovju. Mnenja sva, da upoštevanje gradivo dopušča postavitev teze o zgodovinski pogojenosti stereotipov na relaciji v razpravo vključenih polovic celine, ki se velikokrat napajajo ob različnih pogledih na ključne zgodovinske prelomnice, in obenem o tem, da stereotipi v zadnjih nekaj let javni diskurz o vzhodni polovici Evrope znova določajo bolj kot v začetku 21. stoletja. V nadaljevanju bova omenjeno tezo natančneje pojasnila in jo ilustrirala z zgledi.

NEKAJ IZHODIŠČNIH PODMEN

Delitve na evropski celini so zgodovinsko gledano verjetno bolj stalnica kot posebnost. Deloma globoke

razlike so narekovali različni dejavniki, izvirajoči tako iz naravnih danosti kot iz mimobežnega kulturnega razvoja. Iz starejših zgodovinskih obdobjev velja tu opozoriti že na razmejitev polovic Rimskega cesarstva, ki je postala dokončna po smrti cesarja Teodozija Velikega leta 395 (prim. iz brezbrežne literature morda zlasti Demandt, 2007; Heather, 2005; Ward-Perkins, 2006). Slednja ni pomenila le pomembne jezikovne in kulturne, marveč kmalu tudi versko mejo. Nesporno je sicer, da sta obe glavni obliki krščanstva, zahodna in vzhodna, vtisnili okoljem, v katerih sta prevladali, dokaj različna pečata, vendar je vprašanje, ali lahko pritrdimo Chrisu Wickhamu (prim. zlasti uvodno poglavje v Wickham, 2017), da gre v bistvu za dve različni verski izročili, kar bi seveda še utrdilo podmeno o dolgotrajnosti delitev na evropski celini. Nadalje je potrebno opozoriti na prelome, ki sta jih prinesla širitev Osmanskega imperija v jugovzhodno in srednjo Evropo (prim. zdaj Howard, 2017) in razpad vsaj zunanje enotnosti zahodnega krščanstva z reformacijo (ali bolje reformacijami; prim. MacCulloch, 2004; Greengrass, 2015), pa tudi premik gospodarskega težišča iz Sredozemlja na Atlantik.

Ločnica med vzhodom in zahodom Evrope sicer ni bila ključnega pomena v čisto vseh navedenih procesih, a ji pripada pomembno mesto (prim. pregledno Kenney, 2003 in predvsem 2006). Nazadnje jo je poudaril povsem različen razvoj kot posledica dinamike in razpleta druge svetovne vojne (prim. zdaj med drugim Applebaum, 2012; Lowe, 2014; Snyder, 2010 in 2015; Kundrus, 2017; Bernecker, 2002; Kershaw, 2015; Davies, 2010; Deák, 2017; Maver, 2016; Deželak Barič, 2016; Prunk, 2017; Čepič, Guštin & Troha, 2017; Bajc & Lampe, 2017; kratko Friš, Maver & Maver Šoba, 2018). Čeprav se je zdelo, da je razmeroma uspešna integracija večine nekdanjih sovjetskih satelitov v srednji in vzhodni Evropi, pa tudi Slovenije in Hrvaške v Evropsko unijo in zvezo Nato ustvarila pogoje za dolgoročno zmanjšanje razlik, se v zadnjih letih o tem toku razvoja pojavljajo močni dvomi (prim. recimo Krastev, 2017). Ob begunsko-migrantski krizi jeseni leta 2016 so enega najizrazitejših izrazov verjetno našli v oceni dolgoletnega luksemburškega zunanjega ministra Jeana Asselborna, ki je težke besede namenil Madžarski. Izjavil je med drugim tole:

Madžarska danes ne bi mogla več postati članica Evropske unije. [...] Izključitev bi bila edina možnost za ohranitev trdnosti in vrednot Evropske unije. [...] V pomoč bi bilo, če bi pravila spremenili tako, da za suspenz članstva neke članice v prihodnje ne bi bila potrebna enoglasna odločitev. [...] Tukaj ljudi, ki bežijo pred vojno, obravnavajo skoraj slabše kot divje živali.

¹ Prispevek je nastal v okviru raziskovalnega programa *Preteklost severovzhodne Slovenije med srednjo Evropo in evropskim jugovzhodom* št. P6-0138 in raziskovalnih projektov *Kontemporalnost razumevanjskega konteksta ter izražanje osebne in družbene svobode* št. J7-8283 ter *Kultura spominjanja gradnikov slovenske države* št. J6-9354, ki jih financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

[...] *Zid, ki ga Madžarska gradi, da bi zadržala begunce, je vedno daljši, višji in nevarnejši. Madžarska ni več daleč od ukaza o streljanju na begunce* (Brand, 2016).

Tudi če upoštevamo, da je bila kritika odziva mađarske vlade na migrantsko krizo precej razširjena in Asselborn tu ni predstavljal izjeme, je v njegovih izvajanjih vseeno moč zaznati plast trdovratnih stereotipov. V njih odmeva domala predstava o nekakšnih "barbarih z vzhoda", ki poznajo zgolj ekscenčno nasilje. Na mestu je vprašanje, zakaj je te stereotipe na zahodu stare celine ponovno naplavilo prav v zadnjih letih. V pričujočem prispevku si bova, kot nakazano že zgoraj, prizadevala ponuditi nekakšne fragmente odgovora. O fragmentih govoriva zaradi tega, ker bi vsak obširnejši razmislek terjal pogled zelo daleč nazaj v zgodovino, kar bi bilo posledično moč narediti šele v vrsti besedil in ne zgolj v enem samem. Na tem mestu se bova lotila zgolj analize izvorov nekaterih, čeprav po najinem mnenju ključnih stereotipov. Kot se bo izkazalo, do srednje in vzhodne Evrope slednji celo niso vedno neprijazni, a zato ne manj zgrešeni.

PRIVLAČNA VEČKULTURNOST IN STRAH PRED NACIONALIZMOM

Zdi se, da je poglobitveni motor zahodnega gledanja na vzhod stare celine skupek zgodovinsko pogojenih predstav o tem prostoru. Po eni strani obstaja vsaj v intelektualnih krogih zavest, da sta bili vzhodna in srednja Evropa zgodovinsko precej bolj raznoliki kot večina jedrnih okolij na zahodu in v veliki meri zaznamovani s sobivanjem različnih jezikov, verovanj in kulturnih izročil (prim. za del tega prostora temeljno delo Todorova, 2009). Na leposlovni način je omenjeno značilno izrazil kanadska pesnica in pisateljica Anne Michaels v romanu *Ubežni delci*, ki je v izvirniku izšel leta 1996. Njena literarna predstava o multikulturnem Solunu z začetka 20. stoletja, ki jo ponudi bralcem, potrjuje pravkar povedano:

Da sva se našla, je ravno tako nepričakovano, ravno tako naključno kakor stari Solun, nekdanje mesto kastiljskih Špancev, Grkov, Turkov, Bolgarov. Pred vojno si tam lahko slišal mujezine, ki so z minaretov po vsem mestu klicali k molitvi, ob spremljavi zvonjenja cerkvenih zvonov in tišine v pristanišču ob petkih popoldan, pred judovskim šabatom. [...] Tam je šestdeset minaretov in trideset sinagog obkrožalo semahano, kočo, v kateri so derviši vihteli nevidne sekire ... (Michaels, 2017, 167).

Ta, za evropski vzhod skoraj laskava freska (domnevna) sožitja kot vsakdanjega pojava boleha seveda vsaj za dvema slabostma. Moč je sicer reči, da leposlovna narava besedila, iz katerega izvira zgornji

opis, poskrbi za stopnjevanje čustvene nabitosti oznak, vendar je moč podobne ocene vsekakor zaslediti tudi v strokovnem in znanstvenem pisanju. Toda nazaj k omenjenima slabostma. Prva je zelo očitna. Predstava o Solunu (in drugih podobnih središčih na vzhodu Evrope) kot okolju neproblematičnega sobivanja različnih kultur vsaj nehote povsem spregleda velike napetosti med različnimi skupnostmi, ki so obstajale, tudi če niso eksplodirale v izbruhe množičnega nasilja. Prav tako pri stereotipnem dojetju, kot ga kažejo vrstice Michaelsove, ni nepomembno spregledovanje dejstva, da v večini vzhodnoevropskih okolij, tudi v tistih v orbiti Osmanskega imperija, kakršno je bil Solun, ni moč govoriti o enakovredni obravnavi vseh skupnosti. Velikokrat je bil položaj podrejenih med njimi, v konkretnem primeru kristjanov in Judov, odvisen od dobre volje oblastnikov.

Druga slabost je manj očitna, a morda za zahodno dojetje vzhoda stare celine celo pomembnejša. Na zahodu namreč po drugi svetovni vojni in še zlasti po letu 1989 prevladuje vtis o odgovornosti za ohranjanje te "družbe sožitja" v neokrnjeni obliki, čeprav je predstava o njej, kot rečeno, v veliki meri svojevoljna konstrukcija. Dober zgled takega dojetja vzhodnoevropske resničnosti in zahodne vloge v njej je ureditev Bosne in Hercegovine po Daytonu (prim. pregledno Pirjevec, 2003; Bufon, 2006; Malcolm, 2002, predvsem 234–252; Hoare, 2007, predvsem 402–409). Tam je uničujočemu nacionalizmu in posledicam etničnega čiščenja nasproti postavljeno dosledno upoštevanje enakopravne zastopanosti konstitutivnih skupnosti. Vendar se omenjeni hvalevredni cilj v glavnem izčrpa v papirnatem razporejanju nosilcev funkcij glede na pripadnost posameznim skupnostim. Značilen primer tega je bilo denimo sestavljanje vlade v Federaciji Bosne in Hercegovine, eni od dveh entitet v okviru države, po volitvah 2010 (prim. Pavelič, 2011). Pri tem je treba kajpak poudariti, da je bilo "papirnato" pojmovanje sožitja na terenu v tej zvezni enoti značilno že za obdobje socialistične Jugoslavije (prim. Hoare, 2007, zlasti 328–337).

Če si intelektualni krogi na zahodu Evrope (in tudi na drugi strani Atlantika) torej velikokrat predstavljajo preteklost druge polovice celine kot bolj pisano mešanico (medsebojno oplajajočih se) kultur od svoje lastne, velja za povojno obdobje prav nasprotno. Zdaj naj bi na zahodu nastale bolj ali manj harmonične večkulturne družbe, medtem ko naj bi vzhodni in srednji del celine pod sovjetsko prevlado ne doživel takšne preobrazbe (ali v svojem primeru pravzaprav nadaljevanja trendov iz minulosti). Zelo jasno je takšno predstavo pred leti ubesedil Britanec Keith Lowe:

Na zahodu je prevladalo veliko bolj svetovljansko ozračje, kot bi si predvojno prebivalstvo sploh lahko predstavljalo. [...] Na vzhodu pa je bilo svetovljanstvo, ki je tam cvetelo že stoletja,

Slika 1: Današnja notranjost ene od sinagog v Solunu (Wikimedia Commons).

delno – na mnogih območjih pa povsem – zatrto. [...] Za vzhod so bile etnične manjšine že od nekdaj bolj problematične, še zlasti po razpadu staroruskega in avstro-ogrškega cesarstva. V mnogih predelih vzhodne Evrope je prihajalo do zaskrbljujočih izbruhov nacionalističnega nasilja že pred letom 1939. [...] Na Zahodu zavezniki niso le uvedli sistema, po katerem so različne etnične skupine morale ubrano sobivati, marveč so bile že s svojim delovanjem vzor drugim (Lowe, 2014, 281).

Temu kar malo samovšečnemu opozorilu na “vzorost” zahodnoevropskega povojnega modela sledi še izraz začudenja, ki bo nekoliko jasnejši postal v nadaljevanju tega prispevka:

Človek bi pričakoval, da bodo podobne vrednote uvedli tudi Sovjeti v vzhodni polovici Evrope: njihova internacionalistična doktrina je ne nazadnje zahtevala, naj se proletarci vseh dežel združijo za doseg skupnih ciljev. V resnici so spodbujali preganjanje manjšin tako znotraj Sovjetske zveze kakor v vzhodnoevropskih državah, ki so kmalu postale sovjetski sateliti (Lowe, 2014, 282).

Preden se podrobneje posvetiva izvorom presečenja zaradi sovjetskega obravnavanja etničnih konfliktov v njihovem satelitskem sistemu, se je potrebno ustaviti še ob eni točki Loweovega besedila. Kar zadeva pojmovanje razmer na vzhodu Evrope, je zlasti za anglosaško optiko značilno, da razume nastanek nacionalnih držav po prvi svetovni vojni vse bolj kot korak nazaj v primerjavi z večnarodnimi imperiji prejšnjega časa. Na primeru Avstro-Ogrske je omenjeno dobro vidno pri celi vrsti anglosaških

zgodovinarjev (nazadnje tudi pri Judson, 2016). Tukaj velja izpostaviti dve potezi. Prva je že omenjeno poudarjanje večkulturnosti omenjenih imperijev, pri čemer anglosaško razumevanje pripisuje v njih obstoječim napetostim med posameznimi narodnimi skupnostmi praviloma manjšo vlogo od srednje- in vzhodnoevropskih nacionalnih historiografij. Po drugi strani isto anglosaško razumevanje pogosto visoko ceni dosežke iz obdobja liberalne prevlade tako v avstrijski kot ogrski državni polovici (prim. zdaj recimo Kwan, 2013). Pri tem vsaj v polnosti običajno ne ovrednoti ne oligarhične narave tega liberalizma (kar vsaj deloma stori že omenjeni Judson, 2016), ki je lahko uspeval zlasti v pogojih omejene volilne pravice, ne njegove sorazmerno hitre povezave z nacionalizmom, ki je prihodnost videl v konceptu (eno)nacionalne države po vzoru zahodne Evrope, ne v nadaljevanju večnarodnih imperijev (prim. o tem Maver & Ravnikar, 2017a, predvsem 827–829; za nekatere vidike tudi Griesser Pečar, 2017). Zlasti takemu enodimenzionalnemu pojmovanju se je sicer med anglosaškimi zgodovinarji posmehoval že A. J. P. Taylor, denimo ob opisovanju dojemanja političnih stališč Lajosa Kossutha na zahodu (prim. Taylor, 1956). Pravzaprav bi lahko podobno zatrdili vsaj še za razmerja v Osmanskem imperiju, kjer sta mladoturško gibanje in Kemal Atatürk kot nekakšen njegov duhovni dedič v imenu liberalizacije in modernizacije hkrati odpravila večkulturni značaj osmanske državne tvorbe (prim. denimo Howard, 2017, zlasti 278–327).

Nedvomno pa je “divji vzhod” v obdobju med obema vojnama v zahodnoevropskem dojetju v primerjavi z večnarodnimi državnimi tvorbami iz obdobja pred prvo svetovno vojno potegnil kratko. Že v sočasnih analizah in enako v sodobnih ocenah namesto pozitivnega pomena prostora sobivanja kultur pridobi negativen pomen. Za nove nacionalne države naj bi bili praktično brez izjeme značilni avtokratski modeli vladanja. Po drugi strani je bila izjema, Češkoslovaška, znova deležna naklonjene obravnave kot nekakšen svetilnik, kar je celo sicer kritičnega A. J. P. Taylorja zapeljalo k opredelitvi Masaryka kot “boljšega Franca Jožefa” – in pozneje Tita kot “zadnjega Habsburžana”, to pa sta oboje zelo značilna primera zahodnjaških stereotipov o drugi polovici Evrope (gl. Taylor, 1956).

Zgoščeno prevladujoče poglede na zahodu celine povzema eden od pregledov vzhodnoevropske zgodovine po letu 1945:

Življenje v medvojni vzhodni Evropi je bilo neprijetno. Češkoslovaška je bila demokracija, toda vse druge države so obvladovali avtoritarni režimi. Poljska je bila ‘usmerjena demokracija’, Albanija, Bolgarija, Romunija in Jugoslavija so bile monarhične diktature, Madžarska pa je bila monarhična diktatura, ki ji je namesto kralja načeloval regent. Kakor

je zadevo opisal Hugh Seton-Watson, vodilna britanska avtoriteta za vzhodno Evropo, tamkajšnje 'močne vlade' niso bile nič drugega kot »pohlepni, skorumpani in brutalni razredni režimi (Swain & Swain, 2009, 11).

Gotovo bi takšnemu prikazu težko očitali, da v glavnih ali vsaj pomembnih točkah ne drži. Toda po drugi strani podobno kot pri na začetku navedenih Asselbornovih sodobnih izjavah o Madžarski ni mogoče odmisлити niti plasti stereotipov, ki jo slutimo pod površjem. Zamah z roko nad razmerami pred drugo svetovno vojno v vzhodnoevropskih družbah povrh nekako olajša prehod k obravnavi njihovega položaja po vojni, ko so se znašle v pogojih "omejene suverenosti" ali kar sovjetske okupacije (prim. o dojetanju tega prehoda na zahodu zdaj Friš, Maver & Maver Šoba, 2018, predvsem 946–948). Zakaj je omilitel razlike med predvojnimi in povojnimi razmerami zlasti za zahodno intelektualno javnost pomembna, bo pojasnjeno takoj v nadaljevanju.

NOSTALGIJA PO NEZNANI ALTERNATIVI

Verjetno ni pretirana trditev, da je različno dojetanje usode srednje in vzhodne Evrope med letoma 1945 in 1989 trenutno eden najpomembnejših virov nesporazumov med obema polovicama celine. Na zahodu, kjer so neposredno doživeli le nacionalsocialistični teror, se mestoma težko življajo v izkušnje okolij, kjer niso le že v okviru druge svetovne vojne doživeli izmenjajočega se nasilja dveh totalitarnih modelov, marveč tudi konec vojne ni prinesel zaresnega olajšanja (kljub ponekod drugačnim nastavkom, katerih zglede v obilici navaja Applebaum, 2012; prim. tudi Balcar, 2015), temveč nazadnje predvsem zamenjavo gospodarja. Zahodna intelektualna javnost omenjenega ni mogla v celoti dojeti. Ob pomanjkanju neposredne izkušnje je na to po eni strani vplivalo zavedanje o pomembni, celo odločilni vlogi sovjetskega sodelovanja v minuli vojni na strani zahodnih zaveznikov, kar je zlahka narekovalo podelitev "odpustkov" za nazaj. Morda še pomembneje pa je bilo, da je sovjetski družbeni model, presajen tudi na evropski vzhod, vse povojno obdobje ohranjal avreolo družbene alternative nasproti kapitalističnemu in parlamentarnemu okviru zahodnoevropskih političnih sistemov (prim. o tem zelo kritičen prikaz pri Scruton, 2017; gl. tudi Blagojević, 2019, ali Zaccaria, 2019).

Od tod sorazmerno naklonjena obravnava sovjetske dominacije nad vzhodom pri nekaterih zgodovinarjih in družboslovcih z zahoda, ki je pri nekaterih vplivnih intelektualcih, kot je bil denimo Sartre, znala seči celo do zelo banalnega zanikanja očitnega (prim. Scruton, 2017, 69 ss.). Damoklejev meč pretirane popustljivosti do represivnih vzhodnoevropskih režimov

Slika 2: Admiral Miklos Horthy, madžarski regent in eden značilnih srednjeevropskih "trdorokcev" iz obdobja med obema svetovnima vojnama (Wikimedia Commons).

visi iz istega razloga tudi nad zahodnoevropskim gibanjem leta 1968 (prim. recimo Jančar, 2009, predvsem 153, o pisateljevem pogovoru s poznejšim vodilnim politikom francoskih in evropskih zelenih Danielom Cohnom-Benditom).

Seveda je v obrambo tej popustljivosti potrebno povedati, da je prepričevalno moč streznjenih opisov levičarskih zahodnoevropskih intelektualcev, ki so se v "prvo deželo socializma" že kmalu po oktobrski revoluciji prav tako podali s precej idealističnimi predstavami (prim. Komel, 2018; Klepec, 2019; tudi Repe, 2018), o sovjetskem modelu, predvsem iz tridesetih let, zmanjševal razumljiv odziv na razmere takoj po koncu druge svetovne vojne (prim. Dimić, 2019; Miletić, 2019). Podobno kot po prvi svetovni vojni je bilo skoraj povsod, in tako tudi v različnih političnih taborih, geslo dneva, da mora biti povojna gospodarsko-politična ureditev drugačna od predvojne (prim. recimo Balcar, 2015, predvsem 46–47). Tu so kajpak zrasle delnice v smer socialističnih rešitev usmerjenih modelov in posredno Sovjetske zveze, kjer naj bi tak model že obstajal. Vzdušje na zahodu takoj po vojni tozadevno dobro zadene že omenjeni Keith Lowe:

Slika 3: Palmiro Togliatti, dolgoletni voditelj italijanske komunistične partije (Partito Comunista Italiano), v mlajših letih (Wikimedia Commons).

V večjem delu Evrope so imele od zasuka na levo največ koristi različne komunistične stranke. Poleg tega, da so bile idealne politične organizacije za unovčevanje vseevropskega navdušenja nad socialnimi reformami, so si kot hrbtenica oboroženega upora proti nacizmu pridobile tudi velik moralni ugled. Ko je človek pomislil še na povezovalno komunistično s Sovjetsko zvezo, ki so jo mnogi imeli za edino pravo zmagovalko druge svetovne vojne, se je zazdelo, da je komunizem sila, ki se je v evropski politiki ne bo dalo ustaviti. [...] Zaradi svojega kolektivnega spomina na hladno vojno smo kar nekoliko pozabili na dejstvo, da je ogromen del evropskega prebivalstva komuniste imel za junake, ne za podleže (Lowe, 2014, 293).

Zato sodobni kratki stiki niti niso presenetljivi. Na zahodu Evrope je začetno povojno navdušenje nad komunističnimi strankami v pogojih hladne vojne sčasoma zamrlo (morda z izjemo Italije, kjer je stranka v evrokomunističnih tirnicah vrhunec dosegla šele leta 1976; prim. Nohlen in Stöver, 2010, 1036–1037, 1071 ss.), vendar je v intelektualnih krogih, kot že omenjeno, komunistični model obdržal status alternative, nemara celo zamujene priložnosti. Na vzhodu je bila zadeva drugačna, tam je sovjetski model povsem prevladal. Ker je bil praviloma razumljen kot nekaj od zunaj vsiljenega, so se srednje- in vzhodnoevropske države po demokratizaciji in obnovi popolne suverenosti v glavnem odvrnile od njega. Svoj novi družbeni konsenz so, če že, utemeljevale na izročilih iz časa pred

drugo svetovno vojno, kar nemara poleg baltskih držav še posebej velja za Poljsko, Češko in Madžarsko (prim. za posamezne primere Kenney, 2006; Ramet, 2010; Sebestyen, 2010; gl. še Udovič & Jačimović, 2019; Zajc, 2017; Maver & Friš, 2018). Tega na zahodu ne razumejo ne le zaradi že opisanih predstav o naravi predvojnih režimov na evropskem vzhodu. Takšne odločitve so moteče tudi, ker mečejo slabo luč na koncepte, ki so jim desetletja pripisovali značaj neurešene (boljše?) lastne poti v prihodnost po letu 1945. Kako globok je lahko omenjeni razkorak, se spet vidi iz ocen Geoffreyja in Nigela Swaina. Potem ko slednja orišeta nerazveseljive razmere v srednji in vzhodni Evropi med obema vojnoma, z začudenjem zapišeta, da se je "ljudsko nasprotovanje tem režimom, o katerem je Seton-Watson menil, da je bilo zelo razširjeno, le nepopolno prelilo v podporo za komunistične stranke" (Swain & Swain, 2009, 11). Seveda ni razvidno, zakaj naj bi vzhodni Evropejci v obdobju med 1918 in 1939 prav v komunističnem gibanju videli najboljši recept za rešitev svojih težav z represivnimi režimi. Tovrstno pričakovanje, ki na terenu ni doživelo potrditve, lahko razumemo zlasti kot projekcijo zahodnih povojnih premislekov o možnostih drugačnega družbenega modela v drug prostor in celo v drug čas.

V ISKANJU DUHOVNEGA IZVIRA

Nesporno je torej, da zeva prepad med večinskim vzhodnoevropskim pogledom, ki daje prednost zgodovinskemu nastavkom iz obdobja med obema svetovnima vojnoma, ki jim na zahodu gotovo v veliki meri upravičeno pripisujejo okuženost z nacionalizmom, antisemitizmom in vsenavzočimi avtoritarnimi težnjami, in med neredko navzočim zahodnoevropskim videnjem, ki se na podlagi poloma in stranpoti realsocijalističnih eksperimentov v sovjetski vzhodnoevropski orbiti ni pripravljeno odreči predstavi o osnovni "plemenitosti" sovjetskega ali vsaj komunističnega modela samega (prim. recimo prispevke v Bull & Heywood, 1994).

Če ta nesporazum narekuje negativne stereotipe o vzhodni Evropi, se v zadnjih letih soočamo tudi z naraščajočim deležem pozitivnih stereotipov o istem prostoru. Slednji so v glavnem – ponovno – vezani na Rusijo.

Očaranost zahoda nad največjo svetovno državo kot nekakšno evropsko duhovno oazo s posebnim smislom za vprašanja presežnega ima seveda globoke korenine vsaj že v občudovanju osrednjega toka ruske kulture 19. stoletja in njenih vrhuncev. Nadaljevala se je tudi ob recepciji ruskih filozofov, teologov in pisateljev 20. stoletja, ki so po revoluciji v veliki meri delovali v tujini, kar je bilo omenjeni recepciji celo v prid (prim. pregledno Figes, 2002; Florovski, 2019). Zato lahko kot strateško modro označimo odločitev režima ruskega predsednika Vladimirja Putina, da v zadnjem desetletju poudarjeno stavi na tako imenova-

no "konservativno revolucijo" kot idejni motor ruske politike (prim. Wilson, 2014, zlasti 15–34). S tem naj bi Rusijo profiliral kot protiutež prevladi socialno liberalnih pogledov na evropskem zahodu. Navsezadnje se je sopostavljanje ruske pristne duhovnosti in zahodne dekadence vleklo že od omenjenega 19. stoletja. Pri tem je potrebno pristaviti, da ruski vrh ne oziraje se na poudarjanje vračanja h konservativnim izročilom carske Rusije vztraja pri izpostavljanju svoje povezanosti s sovjetsko polpreteklostjo, pogosto tudi na ikonografski ravni. Celotno ni vedno ovira za privlačnost njegovih rešitev za zahod, kot bo še razvidno v nadaljevanju.

Kako uspešna je (bila) ta strategija, lahko ponazorimo vsaj z dvema zgledoma, ki ne prihajata iz istega idejnega kroga. Veliko pozornosti je tako zbudilo srečanje med papežem Frančiškom in ruskim patriarhom Kirilom februarja 2016 v Havani na Kubi, ki sta ga obe strani propagandno uspešno promovirali kot "srečanje po tisočletju", čeprav je z zgodovinskega vidika omenjena oznaka več kot vprašljiva.² Sogovornika sta v Havani predstavila tudi vnaprej pripravljeno izjavo. V njej je med drugim najti naslednje opredelitve:

Ko poudarjavo visoko vrednost verske svobode, se Bogu zahvaljujem za še nikoli doživeto prenovno krščanske vere, ki se dogaja ravno v Rusiji in v številnih deželah vzhodne Evrope, kjer je več desetletij vladal ateistični režim. [...] V četrto stoletje so zgradili na tisoče novih cerkva in odprli na stotine samostanov in teoloških šol. [...] Pravoslavci in katoličani pogosto delajo z ramo ob rami (Gemeinsame Erklärung, 2016, točka 14).

Če je za poglavarja Katoliške cerkve duhovno dogajanje v Rusiji v zadnjih dveh desetletjih "nikoli doživeta prenova krščanske vere", je sadove Putinove "konservativne revolucije" še izraziteje pohvalil še en katoliški komentator in politik, konservativec Patrick Buchanan, ki je bil nekoč predsedniški kandidat desnega krila republikanske stranke v ZDA. V eseju s povednim naslovom *Je Putin eden izmed nas?* je že decembra 2013, ko se je bližal vrhunec evromajdanskega gibanja v Ukrajini, zapisal:

Je Vladimir Putin paleokonservativec? Je v kulturnem boju za prihodnost človeštva eden izmed nas? Čeprav se zdi takšno spraševanje v zahodnih krogih morda bogokletno, se je potrebno ozreti na vsebino predsednikovega govora o položaju v državi. Trdi, da ljudje po vsem svetu podpirajo rusko 'obrambo tradicionalnih

vrednot' zoper 'tako imenovano strpnost', ki je 'brezspolna in nerodovitna'. Četudi mu je njegova poza branilca tradicionalnih vrednot prinesla zasmehovanje zahodnih medijev in kulturnih elit, se Putin ne moti, ko govori o tem, da izraža mnenje velikega dela človeštva.

Ne glede na to, da ga večina ameriških in zahodnih medijev odpravlja kot avtoritarnega in reakcionarnega voditelja, kot zaostaleža, morda vidi prihodnost z več jasnosti kot Američani, še zmeraj ujeti v vzorce hladne vojne. [...] In to, kar tukaj govori, je ambiciozno, celo drzno. Svetovni konflikt med 'nami' in 'njimi' skuša na novo opredeliti tako, da bo šlo za konflikt, v katerem se tradicionalisti in nacionalisti vseh celin in dežel upirajo kulturnemu in ideološkemu imperializmu tistega, kar sam vidi kot dekadentni zahod (Buchanan, 2013).

Kajpak se da takoj opozoriti na vsaj eno razliko med obema besediloma. Drugače kot izjava iz Havane ameriški politični komentator vsaj omeni pomisleke nad prikazovanjem Putinovega režima in Putinove Rusije kot motorja "prenove krščanskih vrednot", ki naj bi se po Frančiškovih in Kirilovih besedah odvijala z nikoli videno dinamiko. Toda obe stališči se stakneta v prepričanju o dogajanju na vzhodu Evrope kot nečem pozitivnem in o protiuteži stanju v deželah, ki naj bi jih Putin po Buchananu štel za "dekadentni zahod". Obenem je potrebno vseeno poudariti, da se Buchanova misel o Rusiji in podobna misel papeža in njegovih svetovalcev ne napajata iz povsem istega vira, o čemer bo potrebno še kaj reči.

Predvsem pa ostaja v obeh besedilih ne le neodgovorjeno, marveč celo sploh nezastavljeno osnovno vprašanje, tisto o temeljih Putinove "konservativne revolucije". V ozadju pozitivnega stereotipa o vzhodu, predvsem Rusiji, kot potencialnem duhovnem rezervoarju je po najinem mnenju dandanašnji vsaj nezavedno spregledovanje sedemdesetletnega preloma, ki ga je povzročila oktobrska revolucija s svojim epilogom (prim. zdaj prispevke v Avsenik Nabergoj, 2019, ali Malmenvall, 2017). Proticerkvena in protipravoslavna narava sovjetskega režima je presekala kontinuiteto pravoslavne kulture in veliko vprašanje je, ali je moč od sistema, ki ga vodijo ljudje, še vzgojeni v duhu sovjetske ideologije, res pričakovati, da bo najprej obnovil rusko duhovno izročilo in potem – kot je razbirati iz idealističnih prikazov na zahodu – z njo "oplajal" še druga okolja. Dodatno je potrebno podčrtati, da tradicionalna odvisnost pravoslavnih cerkvenih struktur

² Moskovskega patriarhata pred tisočletjem seveda še ni bilo. O njem bi lahko govorili šele od leta 1589, a ga je nato začasno ukinil že Peter Veliki leta 1721. Zmotna je tudi predstava, da gre pri vsaj *de facto* vodilni vlogi ruskega pravoslavja znotraj svetovnega za zelo staro stvar. Njena vzpostavitev je prejkone povezana z izgubo praktičnega vpliva ekumenskega patriarhata v Konstantinoplu po za Grke neuspešnem epilogu grško-turške vojne po prvi svetovni vojni. Paradokсно je k dvigu prestiža ruskega pravoslavja prispeval še močan mednarodni položaj Sovjetske zveze po drugi svetovni vojni. Če bi že katero srečanje katoliških in pravoslavnih voditeljev lahko obveljalo za »tisočletno«, je bilo to srečanje Pavla VI. z ekumenskim patriarhom Atenagorom v Jeruzalemu leta 1964.

Slika 4: Cerkev Kristusa Odrješnika v Moskvi, ki so jo na novo zgradili med letoma 1995 in 2000 (Wikimedia Commons).

v Rusiji slednjim seveda ni omogočala niti toliko odpornosti na režim drugačnega predznaka, kolikor je je bilo kljub vsemu mogoče v večinsko katoliških deželah srednje in vzhodne Evrope (prim. o koreninah tega stanja Malmenvall, 2016, za stanje v večinsko katoliških okoljih srednje in vzhodne Evrope pa prispevke v Ramet, 1990). Seveda je k tej neodpornosti prispevala že poudarjena, celo v pravoslavnih koordinatah izjemna navezanost pravoslavja na ruski carski sistem, ki Cerkvi v javnosti ni zagotavljala visoke stopnje avtoritete (prim. Malmenvall, 2017).

A če je Buchanan računal zlasti, da se bo Rusija ponovno znašla v vlogi velikega branika konservativnosti, kot je bila v carskih časih, smemo domnevati, da je ugodno vatikansko podobo največje svetovne države narekovala še neka druga okoliščina. Gre za dediščino "vzhodne politike" papeža Pavla VI. predvsem iz šestdesetih in sedemdesetih let 20. stoletja (prim. zlasti Stehle, 1990; Casaroli, 2001; Bajc, 2014, 718; Radić, 2014, 698–699; Maver & Ravnar, 2017b; Pacek, 2016 in 2018). Seveda je odpiranje Svetega sedeža socialističnim režimom v sovjetski vplivni sferi narekovala v prvi vrsti pragmatična želja, da bi zagotovili vsaj osnovne pogoje za normalno delovanje Katoliške cerkve v teh okoljih. Toda pri marsikaterem sopotniku "vzhodne politike" je šlo za globljo naklonjenost nekaterim vidikom organizacije socialističnih družb, ki je bila podobna predstavam zahodnih intelektualcev o tej kot alternativni zahodnoevropskemu modelu. Dobro

je to iskanje bližine na povojnem evropskem vzhodu opredelil vodilni slovenski teolog obdobja Pavlove "vzhodne politike", Vekoslav Grmič, ko je še tik pred smrtjo ugotavljal naslednje:

Nastal je paradoks, kajti temeljna ideja socializma je sama po sebi globoko krščanska, kot so krščanske ideje tudi ideje francoske revolucije: enakost, svoboda in bratstvo. Krščanska ideja je tako tudi ideja solidarnosti med ljudmi, ki jo je po letu 1945 želel v življenju uresničiti socializem – takratna komunistična oblast. [...] Sedaj v kapitalizmu pa je stvar drugačna. Cerkev nima neke duhovne sorodnosti z idejo kapitalizma, pa čeprav se nekateri tako trudijo in človekove pravice, ki jih formalno zagotavlja kapitalistična družbena ureditev vsakemu posamezniku, revnemu ali bogatemu, jemljejo za dokaz sorodnosti kapitalizma z idejami evangelija (Grmič, 2005, 139–140).

Obstojnost pogleda na Rusijo kot nosilko zamisli o družbeni ureditvi, ki se v nekaterih bistvenih točkah razlikuje od prevladujoče zahodnoevropske in severnoameriške liberalne demokracije, v nekaterih katoliških krogih bi nemara pojasnila, zakaj sta se papež Frančišek in njegov krog odločila za podpis skupne izjave s patriarhom Kirilom v obstoječi obliki ne glede na razmeroma glasne pomisleke katoliških skupnosti

v Ukrajini. To hkrati nakazuje precejšnjo razliko med zunanjo politiko Svetega sedeža pod Frančiškom in tisto v času Janeza Pavla II., ki je prekinila s temeljnimi postavkami "vzhodne politike". Nekakšno strahospoštovanje do (sodobne) Rusije veje navsezadnje tudi iz vsaj deloma protislovnih izjav Sveta evropskih škofovskih konferenc izpred nekaj let. Generalni sekretar tega organa Duarte da Cunha je februarja 2015 najprej poudaril, da Cerkev razume pomen Rusije za Evropo, nato pa nekoliko nedosledno pribil:

Čprav je jasno, da se Ukrajina ne more sama izviti iz svojega položaja, rešitev ne more priti od zunaj, ne iz Rusije, ne od Evropske unije, ne od ZDA [...] (Weigel, 2015).

Sporočilo je kljub nenavadnemu sklepanju nedvoumno. Drugače kot v času Janeza Pavla II. daje Sveti sedež ohranjanju dobrih odnosov z Rusijo prednost pred pomočjo Ukrajini, ne glede na znatno (grko)katoliško skupnost v državi. Verjetno ni pretirano v tem vsaj delno videti posledice ohranjanja enega od stereotipov o evropskem vzhodu oziroma o njegovi največji državi kot domnevem duhovnem rezervoarju.

SKLEP

Pričujoči kratki sprehod skozi nekaj zgodovinsko pogojenih klišejev seveda ni mogel postreči s kakor koli celovito sliko. Kot sva nakazala že v začetku, se

na prvem mestu sploh nisva ukvarjala s klišeji, ki so jih o zahodnem delu stare celine razvili na vzhodu. Tudi, ko je bil govor o obratni smeri nastajanja vnaprejšnjih predstav, sva se omejevala na nekaj značilnih primerov. Vendar meniva, da sva omenila najznačilnejše in za današnje kratke stike med polovicama Evrope najpomembnejše. Vsaj na prvi pogled lahko presenetijo nekatera protislovja med njimi. Kajti kot je bilo vsaj v obrisih nakazano, so na zahodu po eni strani že v minulih stoletjih občudovali raznolikost vzhodnih okolij, vendar so predvsem po prvi svetovni vojni sočasno razvili izrazit odpor do srednje- in vzhodnoevropskih nacionalizmov kot uničevalcev te raznolikosti. Nerazumevanje, zakaj so se številne države s tega območja po razpadu sovjetskega satelitskega sistema odločile nasloniti prav na svoja izročila iz obdobja pred drugo svetovno vojno, je nedvomno še stopnjevalo prepričanje o sovjetskem in evropskih realsocialističnih modelih kot alternativni zahodnoevropski liberalni demokraciji in kapitalizmu. Ta tema alternative je bila kajpak posebej priljubljena v intelektualnih krogih. Povsem drugačnega predznaka je mnenje, da predstavlja evropski vzhod, zlasti Rusija, nekakšno duhovno oazo, ki so ga v zadnjih letih posvajali tako v izrazito konservativnih krogih kot v vrhu Katoliške cerkve. Oboje je dvignilo vrednost delnic Rusije pod vodstvom Vladimirja Putina kot morebitnega izhodišča obnove „krščanskih vrednot“. Za podrobnejše razumevanje vseh navedenih klišejev bi bila seveda nujna še temeljitejša zgodovinska analiza, katere smer je lahko pričujoči prispevek zgolj nakazal.

CENTRIFUGALITY OF TWO EUROPE: THOUGHTS ON MISCONCEPTIONS ABOUT THE CENTRAL AND EASTERN EUROPE IN THE WEST

*Aleš MAVER*University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: ales.maver@um.si*Gorazd BAJC*University of Maribor, Faculty of Arts, Koroška cesta 160, 2000 Maribor, Slovenia
e-mail: gorazd1.bajc@gmail.com

SUMMARY

Divisions can't be regarded as something particularly new in Europe. Stereotypes and misconceptions have guided understanding of different parts of the continent for centuries. Here, the West-eastern divide has always been of some importance. But during the recent years, misunderstandings and misconceptions in communication between the two parts of Europe have become even more visible. Hence the main aim of the present paper is to discuss some sources of these misconceptions, particularly the stereotypes, linked to the understanding of Central and Eastern Europe in the western half of the continent.

The article identifies several quite visible misconceptions in this regard. The first one is nourished by a curious interplay between the Western idealization of the European East as some multi-cultural oasis and the strong fear of nationalism, allegedly endemic to this same area.

On the other hand, look on the postwar period greatly differs between the two halves of the continent. For most Eastern and Central European environments, the experience of Soviet-dominated communism doesn't belong to the foundation stones of their present-day identities; many of them try to find such foundations in the prewar period. In the West, reversely, the communist experiment in the East often preserves an aura of possible alternative to models of capitalism and parliamentary democracy.

Not all dominating stereotypes about the European East are, however, negative. A quite remarkable current in the West is prone to see the East as a valuable source of genuine spirituality. This has been particularly true for Russia. The country continues to inspire even in conditions of Vladimir Putin's alleged "conservative revolution", beginning especially during the second decade of his tenure.

Keywords: historical stereotypes, divide between Eastern and Western Europe, nationalism, authoritarian regimes, Soviet-style socialism

VIRI IN LITERATURA

- Brand, K. (2016):** Asselborn will Ungarn aus der EU verbannen. V: Tagesschau.de (13. 9. 2016). https://www.tagesschau.de/ausland/asselborn-ungarn-101~magnifier_pos-0.html (zadnji pristop: 30. 7. 2019).
- Buchanan, P. J. (2013):** Is Putin One of Us? Patrick J. Buchanan – Official Website (17. 12. 2013). <https://buchanan.org/blog/putin-one-us-6071> (zadnji pristop: 31. 7. 2019).
- Gemeinsame Erklärung (2016):** Gemeinsame Erklärung von Papst Franziskus und Patriarch Kyrill von Moskau und dem ganzen Rus (12. 2. 2016). https://w2.vatican.va/content/francesco/de/speeches/2016/february/documents/papa-francesco_20160212_dichiarazione-comune-kirill.html#Gemeinsame_Erklärung (zadnji pristop: 30. 7. 2019).
- Grmič, V. (2005):** Poslednji spisi. Misli o sodobnosti. Ljubljana, Unigraf.
- Jančar, D. (2009):** Jakobova lestev. Ljubljana, Modrijan.
- Michaels, A. (2017):** Ubežni delci. Prev. T. Bivic. Ljubljana, Modrijan.
- Pavelić, B. (2011):** Nikšić novi predsednik Vlade BiH, Budimir predsednik Federacije. Novi list, 17. 3. 2011, 4.
- Applebaum, A. (2012):** Iron Curtain. The Crushing of Eastern Europe 1944–1956. New York, Doubleday.
- Avsenik Nabergoj, I. (ur.) (2019):** Oktobrska revolucija: 1917–2017. Med izkušnjo, interpretacijo in poetizacijo. Ljubljana, Založba ZRC.
- Bajc, G. (2014):** Dietro le quinte della visita di Tito a Roma nel 1971: il contesto locale e internazionale letto dalla diplomazia britannica. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 4, 713–732.
- Bajc, G. & U. Lampe (2017):** Kritična analiza uporabe angloameriških dokumentov glede nasilja ob koncu druge svetovne vojne v Julijski krajini. *Studia Historica Slovenica*, 17, 1, 247–288.
- Balcar, J. (2015):** Tschechoslowakei. Zwischen NS-Besatzungsherrschaft und kommunistischer Diktatur. V: Peers, M. & J. Balcar (ur.): 1945. Niederlage. Befreiung. Neuanfang. Zwölf Länder Europas nach dem Zweiten Weltkrieg. Darmstadt, Theiss, 46–58.
- Bernecker, W. L. (2002):** Europa zwischen den Weltkriegen 1914–1945. Stuttgart, Verlag Eugen Ulmer.
- Blagojević, U. (2019):** The International Philosophical Problem of Self-Managing Socialism. *Acta Histriae*, 27, 1, 89–106.
- Bufon, M. et al. (ur.) (2006):** The Western Balkans. A European Challenge: on the Decennial of the Dayton Peace Agreement / Zahodni Balkan. Evropski izziv: ob desetletnici Daytonskega mirovnega sporazuma. Koper, Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Fakulteta za humanistične študije.
- Bull, M. J. & P. M. Heywood (ur.) (1994):** West European Communist Parties after the Revolutions of 1989. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Casaroli, A. (2001):** Mučeništvo strpljivosti. Sveta stolica i komunističke zemlje (1963–1989). Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
- Čepič, Z., Guštin, D. & N. Troha (2017):** Slovenija v vojni: 1941–1945. Ljubljana, Modrijan.
- Davies, P. (2010):** Nevarna razmerja. Kolaboracija in druga svetovna vojna. Ljubljana, Modrijan.
- Deák, I. (2017):** Kollaboration, Widerstand und Vergeltung im Europa des Zweiten Weltkriegs. Wien, Köln, Weimar, Böhlau.
- Demandt, A. (2007):** Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian, 284–565. München, C. H. Beck.
- Deželak Barič, V. (2016):** Priprave in izvedba revolucionarnega prevzema oblasti na Slovenskem leta 1945. *Studia Historica Slovenica*, 16, 2, 367–398.
- Dimić, N. (2019):** In Search of an Authentic Position. The First Phase of Political and Ideological Cooperation between Yugoslavia and the West European Left, 1948–1953. *Acta Histriae*, 27, 1, 55–74.
- Figes, O. (2002):** Natasha's Dance. A Cultural History of Russia. New York, Picador.
- Florovski, G. (2019):** Poti ruske teologije. Od srednjega veka do začetka 19. stoletja. Ljubljana, KUD Logos.
- Friš, D., Maver, A. & N. Maver Šoba (2018):** Arheologija vic in pekla. K tipologiji koncev druge svetovne vojne v Evropi. *Acta Histriae*, 26, 3, 945–972.
- Greengrass, M. (2015):** Christendom Destroyed. Europe 1517–1648. London, Penguin Books.
- Griesser Pečar, T. (2017):** Dunajski župan Karl Lueger. *Studia Historica Slovenica*, 17, 1, 97–110.
- Heather, P. (2005):** The Fall of the Roman Empire. A New History. London, Macmillan.
- Hoare, M. A. (2007):** The History of Bosnia. From the Middle Ages to the Present Day. London, Berkeley, Saqi Books.
- Howard, D. A. (2017):** A History of the Ottoman Empire. Cambridge, Cambridge University Press.
- Judson, P. M. (2016):** The Habsburg Empire. A New History. Cambridge, London, The Belknap Press of Harvard University Press.
- Kenney, P. (2003):** A Carnival of Revolution. Central Europe 1989. Princeton, Princeton University Press.
- Kenney, P. (2006):** The Burdens of Freedom. Eastern Europe since 1989. London, Zed Books.
- Kershaw, I. (2015):** To Hell and Back. Europe, 1914–1949. London, Allen Lane.
- Klepec, P. (2019):** Kaj je sploh to – oktobrska revolucija? V: Avsenik Nabergoj, I. (ur.): Oktobrska revolucija: 1917–2017. Med izkušnjo, interpretacijo in poetizacijo. Ljubljana, Založba ZRC, 9–24.
- Komel, D. (2018):** Veliki oktober in veseli december. O nekaterih vprašanih oktobrske revolucije in revolucije sploh. *Studia Historica Slovenica*, 18, 3, 737–754.

- Krastev, I. (2017):** *After Europe*. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Kundrus, B. (2017):** »Dieser Krieg ist der große Rassenkrieg«. *Krieg und Holocaust in Europa*. München, C. H. Beck.
- Kwan, J. (2013):** *Liberalism and the Habsburg Monarchy, 1861–1895*. Basingstoke, Palgrave Macmillan.
- Lowe, K. (2014):** *Podivjana celina. Evropa po drugi svetovni vojni*. Ljubljana, Modrijan.
- MacCulloch, D. (2004):** *Reformation. Europe's House Divided*. London, Penguin.
- Malcolm, N. (2002):** *Bosnia. A Short History*. London, Basingstoke, Oxford, Pan Books.
- Malmenvall, S. (2016):** Razvoj cerkvene organizacije v Kijeviski Rusiji do sredine 12. stoletja. *Bogoslovni vestnik*, 76, 3–4, 547–558.
- Malmenvall, S. (2017):** V iskanju idejnih predpogojev za uspeh boljševiške oktobrske revolucije. *Bogoslovni vestnik*, 77, 3–4, 671–686.
- Maver, A. (2016):** Leto 1945 na Slovenskem v prizmi državljskih vojn rimske pozne republike. *Studia Historica Slovenica*, 16, 3, 769–785.
- Maver, A. & D. Friš (2018):** Demokratične parlamentarne volitve v Srednji in Vzhodni Evropi med letoma 1989 in 1991 in njihov vpliv na oblikovanje strankarskega prostora do leta 2013. *Studia Historica Slovenica*, 18, 2, 529–556.
- Maver, A. & T. Ravnikar (2017a):** »Ein echter deutscher Biedermann«: Matthäus Reiser in njegovo županovanje v Mariboru. *Studia Historica Slovenica*, 17, 3, 819–836.
- Maver, A. & T. Ravnikar (2017b):** Zastrta znamenja: vprašanje disidentstva katoliške cerkve v Sloveniji v obdobju »vzhodne politike« in revija *Znamenje*. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27, 4, 793–806.
- Miletić, A. V. (2019):** The Relationships between Yugoslav Communists and Scandinavian Socialists in the Light of Yugoslav Sources (1950–1953). *Acta Histriae*, 27, 1, 75–88.
- Nohlen, D. & P. Stöver (2010):** *Elections in Europe. A Data Handbook*. Baden-Baden, Nomos Verlag.
- Pacek, D. (2016):** Nekateri bistveni vidiki odnosa med Svetim sedežem in Jugoslavijo v obdobju 1953–1970. V: Kolar, B. (ur.): *Miscellanea (Acta Ecclesiastica Sloveniae)*, 38. Ljubljana, Teološka fakulteta, 361–383.
- Pacek, D. (2018):** Odziv oblasti na pastoralno dejavnost katoliške Cerkve v Sloveniji v letih 1965–1975. Del 1. *Bogoslovni vestnik*, 78, 3, 745–766.
- Pirjevec, J. (2003):** *Jugoslovanske vojne 1991–2001*. Ljubljana, Cankarjeva založba.
- Prunk, J. (2017):** Idejni in praktični vzori slovenske komunistične revolucije 1941–1945. *Studia Historica Slovenica*, 17, 1, 237–246.
- Radić, R. (2014):** Jugoslavija i Vatikan 1918–1992. godine. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 24, 4, 691–702.
- Ramet, P. (ur.) (1990):** *Catholicism and Politics in Communist Societies*. Durham, London, Duke University Press.
- Ramet, S. P. (ur.) (2010):** *Central and Southeast European Politics since 1989*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Repe, B. (2018):** Oktobrska revolucija in Slovenci. *Studia Historica Slovenica*, 18, 2, 469–488.
- Scruton, R. (2017):** *Fools, Frauds and Firebrands. Thinkers of the New Left*. London, Bloomsbury Publishing.
- Sebestyen, V. (2010):** *Revolution 1989. The Fall of the Soviet Empire*. London, Phoenix.
- Snyder, T. D. (2010):** *Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin*. New York, Basic Books.
- Snyder, T. D. (2015):** *Black Earth. The Holocaust as History and Warning*. New York, Tim Duggan Books.
- Stehle, H. (1990):** *Papal Eastern Diplomacy and the Vatican Apparatus*. V: Ramet, P. (ur.): *Catholicism and Politics in Communist Societies*. Durham, London, Duke University Press, 343–355.
- Swain, G. & N. Swain (2009):** *Eastern Europe since 1945*. Basingstoke, New York, Palgrave Macmillan.
- Taylor, A. J. P. (1956):** *Habsburška monarhija 1809–1918*. Ljubljana, DZS.
- Todorova, M. N. (2009):** *Imagining the Balkans*. Oxford, Oxford University Press.
- Udovič, B. & D. Jačimović (2019):** Osamosvojitve držav in »pozaba« zgodovinskih dosežkov: primer nadaljevanja gospodarske diplomacije Jugoslavije v Sloveniji in Črni gori po njuni osamosvojitvi. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 29, 1, 55–68.
- Ward-Perkins, B. (2006):** *The Fall of Rome and the End of Civilization*. Oxford, New York, Oxford University Press.
- Weigel, G. (2015):** *Ukraine: Disinformation and Confusion*. *First Things* (18. 2. 2015). <https://www.firstthings.com/web-exclusives/2015/02/ukraine-disinformation-and-confusion> (zadnji pristop: 31. 7. 2019).
- Wickham, C. (2017):** *Medieval Europe*. New Haven, Yale University Press.
- Wilson, A. (2014):** *Ukraine Crisis. What it Means for the West*. New Haven, London, Yale University Press.
- Zaccaria, B. (2019):** *Blowing Up the Self-Management Bubble: Yugoslav Propaganda and Italian Reception in the early 1970s*. *Acta Histriae*, 27, 1, 125–142.
- Zajc, M. (2017):** Samoumeščanje slovenskih intelektualcev v simbolno geografijo Evrope v osemdesetih letih. *Annales, Series Historia et Sociologia*, 27, 4, 769–776.